

ХИБРИДНИТЕ БАЛКАНИ КАТО ЦЕНТЪР НА ПЕРИФЕРИИ – ЕДНА СКИЦА

RAYMOND DETREZ

Ghent University

A SKETCH ON THE BALKANS AS A CENTRE OF PERIPHERIES. Throughout its history, the Balkan Peninsula has been encompassed within various expansive cultural and historical spheres, as well as state-like political formations. The most prominent among these include the ancient world, the Roman Empire, the Byzantine commonwealth, the Ottoman Empire, modern Europe, the Soviet bloc, and the European Union. Additionally, the region has experienced influences from less dominant spheres such as the Eurasian steppe, the Arab world, and the maritime empires of the Italian city-states and Dubrovnik. Within these broader frameworks, the Balkans have frequently occupied a peripheral position, characterized by frequent interactions with neighbouring cultural zones and limited control from the normative centre. These interactions, coupled with the region's unique relationship to cultural and political centers, have contributed to the formation of distinct cultural hybrids. This paper explores several examples that substantiate the thesis of the Balkan Peninsula as a site of cultural hybridity.

Keywords: Balkans, centre, periphery, hybridization

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2025.14.6-20>

В езиковнанието *балканизъм* се нарича идентична или подобна фонетична или морфосинтактична особеност, резултираща от структурното сближаване на генетично несвързани или само далечно свързани езици в географското пространство на Балканите.¹ Най-забележителните балканизми са начинът на образуване на числителните от единадесет до деветнадесет, наличието на задпоставен определителен член, удвояването на допълненията, замяната на инфинитива с да-конструкция, образуване на бъдеще време с частица (българското *ще*), аналитичните степени за сравнение, запазване на опозицията между минало просто и минало съставно време, както и специфичното балканско условно

¹ Идеите на статията са представени в научен доклад на Кръгла маса на тема *История и култура на Балканите: Чужди влияния, контекстуална адаптация, хибридни явления* в памет на д-р Саня Велкова-Кожухарова (Институт за балканистика с център по тракология – БАН, София, 2–3 ноември 2023).

наклонение (подробно в Assenova 2002). Езиците, в които балканизмите присъстват в значителна степен, образуват Балканския езиков съюз (*Balkan linguistic league*). Това са албанският, българският и румънският. По-малък е броят на балканизмите в гръцкия, и още по-малък в другите езици, разпространени на Балканския полуостров.

Сложните и дълготрайни процеси на смесване, в които участват балканските езици, са водели до възникването на качествено нова реалност: балкански тип езици. Българският език в резултат на контактите си с другите балкански езици, запазвайки своята славянска лексика, развива морфосинтактични особености (балканизми), които го правят *балкански*, т. е. типологично нов и различен от генетично сродните му останали славянски езици. Същото може да се каже за румънския, който се различава от другите романски езици със същите типологично *балкански* особености, с които българският се различава от славянските езици.

Брайън Джоузеф, Реджина Ндоци и Карли Дикенсън, проучвайки гръцко-албанската двуезична общност на село Паласа в Южна Албания, наричат това смесване на езикови елементи *хибридизация* (Joseph & Ndoci & Dickerson 2019: 228). Кристина Санчес-Щокхаммер дефинира езиковата хибридизация като:

процес, при който отделни и коренно различни същности или процеси генерират друга същност или процес (хибридизация), който/която споделя определени характеристики с всеки от източниците си, но не е чисто композиционен. (...) Това определение не само представлява синтез на определенията за хибридизация, които човек среща в лингвистиката, но е достатъчно общо, за да бъде приложимо и за широк спектър от явления. (Sanchez-Stockhammer 2012: 135)

Този *широк спектър от явления* включва и такива, които не са непременно езикови, а културни в широкия смисъл, задаващ антропологически измерения на термина. Контактите между балканските етноси естествено не са се ограничавали само до езиково общуване. Паралелно с езиковите балканизми има и *културни балканизми*, които събират балканските народи в един *балкански културен съюз* (Detrez & Plas 2005).

Разбира се, не всички межкултурни контакти водят до хибридизация или още по-малко до появяването на балканизми, за идентифицирането на които езиковедите прилага строги критерии (като наличието на дадения феномен в най-малко три балкански езика). В научната литература се използват и много други термини като *синкретизъм*, *синтез*, *компромис*, *влияние*, *срастване*, *счетаване*, *смесване*, *еклектизъм* и т.н., които отразяват различни интерпретации на сходни в същността си явления.

Освен това трябва да се има предвид, че феномените, които се означават с термина или с негови синоними, могат да са възникнали по различни начини. Хибридните форми може да са резултат на по-скоро пасивен, инертен, несъзнателен процес, но и на целенасочена адаптация, при която творчески се използват модели, сюжети и извори и от тях се създават нови елементи в собствената култура.

Балканизмите са неравномерно дистрибуирани из балканското пространство. Разликите в наситеността произлизат от географското положение на въпросните езици. Областта с най-голяма наситеност на балканизми се намира около езерата Преспа и Охрид, където се докосват и припокриват местните периферни диалекти на албанския, гръцкия, славянския и романския (арумънски) езикови ареали. Процесите на хибридизация се оказват особено интензивни именно в периферията. Там се наблюдават най-радикалните иновации, но правят впечатление и архаизмите. Неслучайно и балканизрането на българския и румънския се случват на периферията на славянската, респективно романската езикови зони (Asseanova 2012: 153). В случая на един от най-забележимите архаизми, запазването на трите минали времена в албанския, българския, гръцкия, арумънския и югозападния румънски, можем да допуснем, че и той се дължи в голяма степен на взаимното влияние.

Високата фреквентност на хибридите в периферията явно важи и за феномени от сферата на културата, особено на народната култура (музика, устни предания, обичаи и вярвания), която, както и езикът, се развива горе-долу *естествено*, без целенасочена намеса от висши инстанции (освен църквата). В областта на тъй наречената висока култура (*Hochkultur*), понятието *периферност* имплицира, освен чести и интензивни контакти с граничещия външен свят, присъствието на икономически, политически и културен център, който налага нормите си, но едновременно е достатъчно отдалечен, за да позволи на периферията относителна независимост от центъра. Поради тези обстоятелства периферията се оказва истински генератор на културни хибриди.

ТРАКИТЕ

През дългата си история Балканите са заемали периферна позиция в редица обширни културно-исторически или държавно-политически пространства като античния свят, Византийската общност, Османската империя, Просвещенска Европа, Съветския блок, Европейския съюз. Най-ранното културно-историческо пространство, в което влизат Балканите, е античният гръцки свят, в чиято периферия се намират древните балкански

народи – тракийците, илирийците и македонците. Под *античен свят* разбираме дългия период, обхващащ класическата и елинистичната ера и времето на римското владичество. Тракийски племена обитават сегашна България, Румъния и северозападната част на Мала Азия. До завладяването на Тракия от Филип Македонски през IV в. пр. Хр. тракийците живеят в собствените си държавоподобни формации; след това – макар под Антигонидите (династията, наследила тази част на империята на Александър Велики) главно номинално – влизат в състава на елинизираната Македонска, а през първия век пр. Хр. – и на Римската империя (Chieikova 2011, Hoddinott 1981, Oppermann 2006).

Основно затруднение при изследването на тракийската култура е обстоятелството, че за нея информират почти изключително гръцки автори. Те гледат на тази култура от гръцка перспектива, при отразяването на наблюдаваните феномени използват гръцка терминология, дават гръцко обяснение за тракийски реалности, които може би имат съвсем друго значение. Не всички тракийски племена са подлагани на гръцкото влияние по един и същи начин и в еднаква степен. Племената в южна България се оказват по-елинизирани от тези в северна България и в Румъния (Farkas 1981: 35). Освен това, не може винаги със сигурност да се установи дали тракийските артефакти са автентични или са привнесени, дали автентичните са изработени от тракийски или гръцки майстори, доколко гръцкият майстор се съобразява с тракийските естетически, религиозни и други изисквания. Накрая, тракийците попадат в периферията не само на гръцкото културно пространство, но в по-малка степен и на персийското, скитското и келтското.

Въпреки безспорно хибридният характер на тракийската култура, няма съмнение, че траките са народ със самобитен обществен строй и със собствени политически и религиозни схващания. Както пише Ан Фаркас,

въпреки че точната интерпретация на тракийската иконография остава несигурна, самобитният характер на тракийското изкуство е очевиден. Изображенията на животински и човешки фигури са отчасти традиционни и гледат назад към късната бронзова епоха, въпреки неизвестността, която покрива тези връзки с миналото. В същото време предизвестяват римския период, когато иконографията на Хероса или обожествения владетел – все още флуиден през четвърти век – бива стандартизирана. (Farkas 1981: 47)

Хибридността на тракийската култура се крие основно в съчетанието на тракийския мироглед с гръцки изразни средства или, другояче погледнато, в осмислянето на гръцки форми и мотиви с тракийско значение. Тракийското изкуство се различава от гръцкото (и няма значение дали художникът е тракиец или грък, изпълняващ указанията на

тракийския си дарител) в такива детайли, като преобладаването на символични изображения над повествователните, по-характерни за гръцкото изкуство, ориенталски елементи, напомнящи египетското изкуство, присъствие на късно появилия се, но много разпространен тракийски конник, който съчетава тракийски, гръцки и римски елементи. Многото функции обаче, които той изпълнява, се коренят в тракийското общество. Английският археолог Ралф Ходинот изтъква хибридният характер на тракийската култура – и проблемите на интерпретацията ѝ, – отбелязвайки, че стенописите в Казанлъшката гробница *представят тракийска религиозна концепция, поне частично визуализирана чрез гръцкото религиозно изкуство, свързано с погребалните стели, но за първото се знае твърде малко, за да се изолират елементите му в този трако-гръцки синтез* (Hoddinott 1975: 103).

ВИЗАНТИЙСКАТА ОБЩНОСТ

Решаващо събитие за формирането на културната идентичност на балканските народи е включването им във *византийската общност* (*the Byzantine commonwealth*), каквато я описва Димитри Оболенски (2001). Макар че иначе силно набляга на културното единство вътре в тази византийска общност, авторът изрично различава център и периферия (или периферии) и говори за *местни редакции* и *местни особености и варианти* на византийската култура (Obolensky 2001: 387). Те са резултат на приспособявания към локални материални условия и традиции. В случая с Балканите периферният им характер се засилва поради психологическото отдалечаване вследствие на наличието на държавни формации, независими *de jure* (България) или *de facto* (Сърбия) от Константинопол.

Ключово събитие в процеса на интеграцията на Балканите във византийската общност е покръстването на новодошлите славяни от свещеници, изпратени от Константинопол. Сред хибридните културни образувания, възникнали впоследствие, може да се смята кирилицата – основно гръцка азбука, приспособена към особеностите на старобългарския език с посредничеството на глаголицата. Създателите на кирилицата системно заместват глаголическите букви с гръцки, избягвайки употребата на гръцките комбинирани правописи (като *αι, οι, ει*) и заемайки глаголически букви за фонемите, за които гръцката азбука няма букви. Ваня Мичева набляга на приемствеността, изтъквайки, че кирилицата *се превръща в същинска българска азбука чрез буквите за специфичните старобългарски звукове, близки до глаголическите, от една страна, и като запазва вековната традиция да се пише на старобългарски с гръцки букви* (Micheva 2021: 37). Като пример може да послужи и християнското богослужение, в чийто византийски модел

проникват местни, включително славянски и предхристиянски елементи, напр. почитта към локални светци или абсорбирането на езически и фолклорни елементи (появата на т.нар. *народно християнство*).

Ограмотяването на славянските народи на Балканите създава условия за възникването на *Slavia orthodoxa*, както Рикардо Пикио нарича славянския вариант на византийската писмена култура (Picchio 1991). Наличието на извънредно силен нормиращ център, Константинопол, обяснява доста хомогенния характер на *Slavia orthodoxa*. Старославянските литературни произведения следват примера на византийските оригинали от гледна точка на жанровите характеристики и структурата, а в много случаи представляват преводи обработки и компилации. Хибридноста им се състои в характера на калка, какъвто е характерът на по-голямата част от старата българска литература.

Друг интересен случай на хибридизация е богомилството. Както пише Оболенски,

[к]ъм средата на X в. може да се наблюдава двойна трансформация в българските еретически секти: от една страна, ученията на павликяните и масалианите, до голяма степен некоординирани и различаващи се едно от друго, сега се сливат; от друга страна, сектанството престава да бъде преобладаващо чуждо движение в България и приема специфично славянски характеристики. Резултатът от това сливане на двете ранни дуалистични ереси и на това славянизирание беше богомилството. (Obolensky 1972: 111)

Освен *сливането* на масалианството и павликянството, иновации от поп Богомил според Оболенски (1972: 118–119, 138–139) са и учението за двамата Божии синове, Дявола и Христос, учението за внасянето на душата в тялото на Адам, както и изключителното използване на Господнята молитва. Богомилското учение, като предвижда окончателната победа на Христос над Дявола, представлява и компромис между радикалния дуализъм и православната доктрина, излъчвана от Константинопол. Оболенски не посочва конкретно какви са *славянските характеристики* на богомилството. Той отрича дуалистичния характер на славянския паганизъм като фактор (Obolensky 1972: 69), понеже дуализмът в славянската народна култура е от по-късна дата и е по-скоро последица от богомилството. Сигурно не е случайно обаче, че учението има толкова огромен успех именно в славянска среда.

Друг пример за адаптация на византийските норми към обстоятелствата в балканската периферия представлява българското и сръбското правосъдие. Средновековните български и сръбски кодекси по принцип се основават на византийски кодекси. Те се превеждат свободно, съкращават се, а нерелевантни за местните условия закони не се включват. Хибридният им характер обаче личи най-ясно във вмъкването на елементи от

местното обичайно право. Това се случва в първия български кодекс (след изгубения Крумов), *Законъ соудный людъмъ* от XI в., базиран главно на византийския сборник от закони *Еклога*,² но *приспособен към българските условия* (Fine 2000a: 129). Друг пример е сръбското *Законоправило* на св. Сава – компилация, направена с оглед на условията в тогавашното сръбско общество. Известният *Душанов законник* от XIV в. се състои от една обработка на *Азбучната Синтагма* на Матей Властар,³ последвана от друга обработка на известния земеделски закон, а третата част представлява оригинално сръбско допълнение, което засяга *специфично сръбски обстоятелства* (Fine 2000b: 315).

В изследванията на византийското изкуство е прието да се различават *центърът* и *провинцията*, при което се приема, че *провинциалното изкуство*, отклоняващо се от константинополските норми, има по-ниска стойност. В своето изследване върху изкуството в четири византийски периферии – Кападокия, Кипър, Македония, Италия, – Анабел Джейн Уортън стига до нова преценка на отношенията между центъра и периферията в областта на църковното изкуство:

Провинциалната творба трябва да се намира в провинциите или да има доказуема и пряка връзка с провинциите. Творбата трябва да се разглежда като отговаряща (...) на идентифицируеми местни обстоятелства или традиции, независимо дали те са социални и политически, географски и геоложки или художествени. Творбата трябва също така да проявява пряка или косвена реакция, положителна или отрицателна, на столичния стимул. Този стимул може да има различни оръдия, вариращи от покровител или занаятчия до вносни образци. В крайна сметка, ако не се откроява влиянието от столицата, *регионализмът* би бил по-точно описание на периферната независимост от *провинциализма*. *Провинциализъм* не е пренебрежителен термин, а по-скоро творчески процес. (Wharton 1988: 12)

ЕВРАЗИЙСКОТО ПРОСТРАНСТВО

Балканите, граничещи с огромното пространство, наречено Евразийска равнина, могат да се разглеждат и като част от нейната периферия. През тази равнина навлизат в Европа предците на всички европейски народи, включително и балканските. Интерес представляват и тези племена, които идват на Балканите след създаването на първите славянски държави. Както пише румънският историк и археолог Флорин Курта, *[б]ез степните равнини на североизток – региона, откъдето навлизат българите, печенегите, куманите*

² Bobchev 1903, за Еклога: Burgmann 1983, руски превод: Ekloga 1985.

³ Срв. Novaković 1898 с Migne 1865 & 1904.

и монголците, почти не можем да разберем военната и културната история на средновековна югоизточна Европа (Curta 2006: 5). Стигнали на юг от Дунав, печенегите, узите и куманите биват асимилирани от българите, но за тяхното присъствие все пак свидетелстват топоними като Куманово, Куманите и др. Макар че твърденията за шопите като потомци на печенегите, а гагаузите – на узите са крайно хипотетични (Matanov 2014: 231, 233), можем да допуснем, че тези племена са оставили поне някакви генетични следи.

Куманите създават своя държава *Cumania* на север от Дунав, между река Волга и Карпатите. С военната си мощ те играят значителна, ако не решаваща роля във възстановяването на Втората българска държава и в по-нататъшните исторически събития в нея. Българските царски династии Асен, Тертер и Шишман са от кумански произход (Golev 2018; Matanov 2014: 257–258). И българските владетели играят забележима роля в историята на куманите. Когато татарите през 30-те години на XIII в. стигат до Дунава, куманското племе барли, водени от техния вожд Байкарс, търси и намира убежище в България, където, както пише летописецът Ибн Тагриберди, *кралят на Валахия* пленява Байкарс и заедно с други кумани го продава в Сивас на мамелюците. (Байкарс по-късно става мамелюкски султан в Кайро.) Въпросният *крал на Влахия*, както убедително обяснява Коробейников, е цар Иван Асен (Korobeinikov 2008: 386–402).

През 1242 г. татарите превръщат България във васална държава и непрекъснато се намесват в българската вътрешна политика. От своя страна, български владетели активно участват в татарските династични конфликти в югозападната периферия на Златната орда. Теодор Светослав, наследникът на Георги Тертер, през 1300 г. изпраща отсечената глава на татарския хан Чака на противника му хан Токту в знак на приятелство. При териториалното разширяване на своята (васална) държава българските владетели се радват на подкрепата на татарите срещу византийците (Fine 2000b: 225–229). В течение на няколко века българите и номадските народи от степите съжителстват в една нежелана, но в някои отношения изгодна симбиоза.

ТЪРГОВСКИТЕ ИМПЕРИИ НА ВЕНЕЦИЯ И ДУБРОВНИК

В продължение на няколко века Балканите се намират и в рамките на търговските морски империи на Венеция, Генуа и Дубровник. В пределите на венецианските владения влизат – постоянно или временно – почти цялото Далматинско крайбрежие, Йонийските острови, Пелопонес, Крит, Кипър, Евбея и други Егейски острови, както и квартали на Константинопол. Оливер Йенс Шмит пише за венецианците:

След Византия, но далеч преди Османската и дори Хабсбургската империя, Венеция има най-дълго непрекъснато политическо присъствие в югоизточното европейско пространство. От Късното средновековие до зората на модерността, в продължение на почти осем века, венециански сановници управляват владенията на Републиката на Св. Марко в този регион, а още по-дълго продължава икономическата, т.е. преди всичко търговската дейност на венецианците в тази област. Така че венецианска Югоизточна Европа е явление, което надхвърля епохите. Също така, тя е мултиетнически феномен, тъй като под венецианското владичество живеят романоезични и южнославянски далматинци, албанци, гърци, власи и венецианци. Съвместното съществуване на католици и православни я прави мултикултурен феномен, в който форми на взаимно културно и езиково проникване водят към формирането на отделни венецианско-югоизточноевропейски идентичности и към оплодотворяване в литературата, изкуството и архитектурата. Тези форми обособяват венецианската Югоизточна Европа като отделено културно пространство в рамките на Югоизточна Европа. (Schmitt 2006/2007: 88)

Хибридният културен феномен са известни. В периферията на венецианския и на византийския свят, на островите Кипър и особено Крит под италианско влияние, при все че до 1453 г. се поддържат и връзки с Константинопол, за културните нужди на православния елит се развива забележителна ренесансова литература на гръцки език. В Кипър се превеждат сонетите на Петрарка и по техен образец се създават и оригинални стихотворения. В Крит се появяват и други типично ренесансови творби – пасторални поеми като анонимната *Овчарка* (XVI в.), драми като *Ерофили* (1637) от Георгиос Хортацис и *Жертвата на Авраам* (1635) от Вицендзос Корнарос, както и любовната поема *Еротокритос* (1669), отново от Корнарос, която комбинира западни, гръцки народни и класически елементи (Dimaras 1972: 47–93).

В резултат на контактите между византийската традиция и италианската ренесансова живопис се развива и известната критска иконописна школа, отличаваща се със строги линии, богат колорит и голяма експресивност на изобразените лица. Критският стил, *безспорен връх в поствизантийското изкуство*, през XVI в. се разпространява и в Сърбия, след като е прилаган в манастирите на Метеора и на Света гора, така че става общобалканска придобивка (Kiel 1985: 303–306).

Дубровник (тогава Рагуза) от XII в. е център на гъста търговска мрежа, която на Балканите се разпростира до Босна, Славония и България и се доизгражда през османския период. През XVI и XVII в. в България Дубровник има търговски колонии и консулства в София, Пловдив, Провадия, Варна, Силистра, Русе, Разград, Шумен, Търново, Никопол и Видин (Vecheva 2019, Sakazov 1930). В някои от тези градове има и отделни махали, в които

дубровничаните разполагат с правен и данъчен имунитет. За тях като помощен персонал работят българи, понякога те живеят и в къщите на стопаните си и приемат католицизма. В качеството си на католици те се смятат от османските власти за дубровничани и използват същите привилегии.

Дубровничаните оказват значително влияние върху формирането на градската култура и развитието на занаятчийството в България. Първите католически черкви в България се строят от дубровничани. Както изтъква Боян Пенев, *онези православни българи са се поддавали на [католическата] пропаганда, които са имали връзки с дубровничани*. Според него, православните и католическите българи живеели в най-добри отношения, поддавайки се на взаимни влияния и въздействия (Penев 1976: 203).

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Културните взаимодействия между православните християни и мюсюлманите в Османската империя са подробно документирани. Основно изследване по темата вече цял век остава двутомникът на съпрузите Фредрик и Маргрет Хазлък, в който се описват многото форми на религиозен синкретизъм, като посещаването на ислямски светилища от християни и християнски – от мюсюлмани, криптохристиянството, християнското влияние върху ислямски дервишки ордени като бекташия и т.н. (Hasluck & Hasluck 1929).

Интересна иновация представлява литературата *алджамиадо* (от арабското *al-‘ajamīyah* – чуждо, неарабско) – произведения на автохтонните балкански езици, написани с арабски шрифт. На албански и босненски се създават цели корпуси от ислямска, преобладаващо дидактическа или медитативна религиозна поезия с арабско писмо (Balic 1992: 271–281; Elsie 1992). Жанрът, който се практикува най-често, е илахи – мистични песни, създадени от дервиши и изпълнявани по време на суфийските ритуали. Авторите следват арабски и персийски модели и изобилно включват арабски и персийски думи в своите произведения. Съществува, впрочем, и православна литература на турски език, написана с гръцки букви (Eckmann 1964).

Друг интересен пример на хибридизация е алафрангата. Николай Генчев дефинира алафранга като *цялото многообразие от материални, културни, духовни и други влияния на Европа и на Франция, приети, преработени и пригодени към ежедневиия живот на българското възрожденско общество* (Genchev 1979: 385). Според него, тя придобива и *гръцко оцветяване*, тъй като прониква сред българите и другите балкански народи чрез гръцкия език и гръците. Но освен гръцкия и западноевропейския, в алафрангата трябва

да се уважи и османският елемент. Чрез търговските си и дипломатически връзки Османската империя от началото на XVIII в. предпазливо се отваря към Западна Европа, като заема от нея елементи не само от научните ѝ и технически постижения (особено в областта на военната техника), но, ориентализирайки ги, и от западната мода, мебелировка, архитектура и т. н. Тези процеси се ускоряват по време на *Танзимата* през XIX в. Българското Възраждане се вписва в по-мащабните процеси на европеизация, характерни за цялата Османска империя по това време. *Декорът*, в който действат възрожденците, е противоречивият османски хибрид от Запада и Изтока: живописните възрожденски градчета, модернизирани по европейски образец (улична настилка с тротоари, канализация, улично осветление и под.) и *бароковите* къщи с миндери, оджаи и чардаци с алафранга орнаменти.

Тук трябва да споменем и книгата *Балканите и Близкият изток. Увод в една обща история*, в която покойният австрийски балканолог Карл Казер разглежда като обща историята на Балканите, Мала Азия, Арабския полуостров и Египет (Kaser 2011). Той не смята обаче, че в Мала Евразия, както той нарича целия този регион, Балканите са периферия. Неговото внимание привлича феноменът, че в резултат на преместването на най-важните търговски пътища от Средиземно море към Атлантическия океан, самата Мала Евразия, която в античността и в Средновековието е *центърът на света*, се превръща в периферия на Западна Европа.

ПОСТОСМАНСКИЯТ ПЕРИОД

През XIX в. Османската империя попада в сферата на влияние на просвещенската, а по-късно на либералната, индустриализирана Западна Европа. Отново настъпва период на адаптации към нови етически и естетически ценности, излъчвани от далечен център – процес, известен като модернизация, уестърнизация (озападняване, оксидентализация) или европеизация. Като част от европейското политическо, икономическо и културно пространство, жителите на Балканите прегръщат многопартийния парламентаризъм и идеологията на либерализма, нови течения в литературата и изкуството, нови начини на поведение. Принудени са да се адаптират и към насилствено наложените изопачени ценности на фашизма и болшеvizма. Интересно би било да се проучи до каква степен балканските разновидности на комунистическата система – албанската, българската,

румънската и югославската – могат да се приемат за национални варианти, т.е. приспособявания на съветския модел към местни обстоятелства в периферията на съветското пространство. (Този въпрос, изглежда, е бил обсъден наскоро на конференцията *Balkan Communism Revisited* (2023), организирана от Центъра МакМилан на Йейлския университет.)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В тази статия изходихме от презумпцията, внушена от наблюдения в областта на балканската лингвистика, че: 1) взаимодействията между култури, както и между езици, могат да се концептуализират като форми на хибридизация, и 2) хибридизации се случват с по-голяма фреквентност и интензивност в периферията поради факта, че контактите с други култури се случват именно там и – в сферата на високата култура – контролът (административен или символен) на центъра, бидейки по-слаб, не пречи на появяването на местни варианти. Посочихме бегло най-важните културни и/или държавни пространства, които са се докосвали и/или припокривали на Балканите, т. е. към чиито периферии Балканите са принадлежали. Описахме няколко примера на хибридизация, които без съмнение се нуждаят от по-задълбочена концептуализация и контекстуализация, но които, надявам се, са достатъчни, за да обосноват представената теза за културна хибридность на Полуострова.

Всяка култура се развива вследствие на вътрешна динамика, но най-много под въздействието на контактите си с други култури. На Балканите, като *център на периферии*, тези контакти са били изключително драматични, понеже културите, които са контактували там – християнската византийска, ислямската османска, секуларната западноевропейска – са били както подчертано доминантни, така и коренно различни. Тяхното съчетаване е водело до възникването на хибридна балканска култура, отличаваща се от културите, излъчвани от респективните центрове. Тази *балканскост* за добро или зло още през XIX в. е започнала да губи своите отличителни черти под хомогенизиращото въздействие на западната култура.

REFERENCES

- Asseanova 2002:** Asseanova, Petya. *Balkan Linguistics*. Veliko Tarnovo: Faber, 2002. [In Bulgarian: Асенова, Петя. *Балканско езиковзнание*. Велико Търново: Фабер, 2002.]
- Asseanova 2012:** Asseanova, Petya. “Balkan Borderline Phenomena through the Prism of Areal Linguistics.” *Zeitschrift für Balkanologie*, vol. 48, no 2 (2012): 149–157.
- Balic 1992:** Balić, Smail. *Das unbekannte Bosnien: Europas Brücke zur islamischen Welt*. Koeln: Boehlau, 1992.
- Balkan Communism Revisited 2023:** *Balkan Communism Revisited*. [Conference.] Yale MacMillan Center. European Studies Council. <https://europeanstudies.macmillan.yale.edu/event/balkan-communism-revisited> (accessed 30.06.2024).
- Bobchev 1903:** Bobchev, Stefan. *Old Bulgarian Legal Sources*. Sofia: P. M. B. Byzajkov’s Printing House, 1903. [In Bulgarian: Бобчев, Стефан. *Старобългарски правни източници*. София: Печатница на П. М. Бъзайков, 1903.]
- Burgmann 1983:** Burgmann, Ludwig. *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos’ V*. Frankfurt am Main: Lowenklaus Gesellschaft, 1983.
- Chiekova 2011:** Chiekova, Dobrinka. “Greek and Thracian Religious Traditions in the Greek Cities on the Western Black Sea Coast.” In Badoud, Nathan, ed. *Philologos Dionysos: Mélanges offerts au professeur Denis Knoepfler*: 517–532. Geneva: Librairie Droz, 2011.
- Curta 2006:** Curta, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*. Cambridge University Press, 2006.
- Detrez & Plas 2005:** Detrez, Raymond & Plas, Pieter. “Convergence and Divergence in the Development of Balkan Cultural Identity.” In Detrez, R. & P. Plas, eds. *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*: 11–21. Brussels: Peter Lang, 2005.
- Dimaras 1972:** Dimaras, Constantin. *Modern Greek Literature*. Albany, New York: State University of New York Press, 1972.
- Eckmann 1964:** Eckmann, János. “Die Karamanische Literatur.” In Bazin, Louis et al., eds. *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Vol. 2: 819–835. Wiesbaden: Steiner, 1964.
- Ekloga 1965:** *Ekloga. Byzantine Legislative Code of the VIII Century*. Translation: E. M. Lipschitz. Moscow: Nauka 1965. [In Russian: *Эклога. Византийский законодательный свод VIII века*. Перевод: Э. Липшиц. Москва: Наука, 1965.]
- Elsie 1992:** Elsie, Robert. “Albanian Literature in the Moslem Tradition: Eighteenth and Early Nineteenth Century Albanian Writing in Arabic Script.” *Oriens*, vol. 33, no 1 (1992): 287–306.
- Farkas 1981:** Farkas, Ann E. “Style and Subject Matter in Native Thracian Art.” *Metropolitan Museum Journal*, vol. 16 (1981): 33–48.
- Fine 2000a:** Fine, Jr. John V. A. *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000.
- Fine 2000b:** Fine, Jr. John V. A. *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000.

- Genchev 1979:** Genchev, Nikolay. *France and the Bulgarian Spiritual Renaissance*. Sofia University Press, 1979. [In Bulgarian: Генчев, Николай. *Франция и българското духовно възраждане*. София: Климент Охридски, 1979.]
- Golev 2018:** Golev, Konstantin. "The Bulgarophilia of the Cumans in the Times of the First Asenids of Bulgaria." *Golden Horde Review*, vol. 6, no 3 (2018): 452–471. DOI: <http://dx.doi.org/10.22378/2313-6197.2018-6-3.452-471>.
- Hasluck & Hasluck 1929:** Hasluck, Frederick W. & Margaret M. Hasluck. *Christianity and Islam under the Sultans*. Vol. 1–2. Oxford: Clarendon Press, 1929.
- Hoddinott 1975:** Hoddinott, Ralph F. *Bulgaria in Antiquity: An Archaeological Introduction*. London: Ernest Benn, 1975.
- Hoddinott 1981:** Hoddinott, Ralph F. *The Thracians*. London: Thames & Hudson, 1981.
- Joseph & Ndoci & Dickerson 2019:** Joseph, Brian D. & Ndoci, Rexhina & Dickerson, Carly. "Language Mixing in Palasa." *Journal of Greek Linguistics*, vol. 19, issue 2 (2019): 227–243.
- Kaser 2011:** Kaser, Karl. *Balkan und Naher Osten. Einführung in eine gemeinsame Geschichte*. Wien, Koeln, Weimar: Boehlau, 2011.
- Kiel 1985:** Kiel, Machiel. *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*. Assen, Maastricht: Van Gorcum, 1985.
- Korobeinikov 2008:** Korobeinikov, Dimitri. "A Broken Mirror: The Kıpçak World in the Thirteenth Century." In Curta Florin, ed. *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*: 379–412. Leiden: Brill, 2008.
- Matanov 2014:** Matanov, Hristo. *Searching for the Medieval Time*. Sofia: Gutenberg, 2014. [In Bulgarian: Матанов, Христо. *В търсене на средновековното време*. София: Гутенберг, 2014.]
- Micheva 2021:** Micheva, Vanya. "Bulgarian Alphabets – Glagolitsa and Kirilitsa." In Micheva, Vanya & Barlieva, Slaviya, eds. *Bulgarian Alphabets*: 30–56. Sofia: Prof. Marin Drinov BAS Press, 2021. [In Bulgarian: Мичева, Ваня. „Българските азбуки – глаголица и кирилица.“ В: Мичева, Ваня & Бърлиева, Славия, ред. *Българските азбуки*: 30–56. София: БАН – Проф. Марин Дринов, 2021.]
- Migne 1865:** Migne, Jacques-Paul, ed. "Matthaei Blastaris Syntagma Canonum." In Migne, J.-P. *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* 144: 959–1400. Paris: J.-P. Migne 1865.
- Migne 1904:** Migne, Jacques-Paul, ed. "Matthaei Blastaris Syntagma Canonum. (Continuatio)." In Migne, J.-P. *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* 145: 9–212. Paris: J.-P. Migne, 1904.
- Novakovic 1898:** Novakovic, Stojan. *Stefan Dusan's Code*. Belgrade: State Printing House, 1898. [In Serbian: Новаковић, Стојан. *Законик Стефана Душана*. Београд: Државна штампарија, 1898.]
- Obolensky 1972:** Obolensky, Dimitri. *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism*. Twickenham: Anthony C. Hall, 1972.
- Obolensky 2001:** Obolensky, Dimitri. *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500–1453*. Sofia University Press. (Original ed.: London: Weidenfeld & Nicholson, 1971.) [In Bulgarian: Оболенски, Димитри. *Византийската общност. Източна Европа 500–1453*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2001.]
- Oppermann 2006:** Oppermann, Manfred. *Der Thrakische Reiter des Ostbalkanraumes im Spannungsfeld von Graecitas, Romanitas und lokalen Traditionen*. Langenweißbach: Beier & Beran, 2006.

- Penev 1976:** Penev, Boyan. *History of the New Bulgarian Literature*. Vol. I. Sofia: Balgarski pisatel, 1976. [In Bulgarian: Пенев, Боян. *История на новата българска литература*. Т. I. София: Български писател, 1976.]
- Picchio 1991:** Picchio, Riccardo. *Letteratura della Slavia ortodossa: IX–XVIII sec.* Bari: Dedalo, 1991.
- Sakazov 1930:** Sakazov, Ivan. *Economic Relations between Dubrovnik and the Bulgarian Lands in the 16th and 17th centuries*. Sofia: State Printing House, 1930. [In Bulgarian: Сакъзов, Иван. *Стопанските връзки между Дубровник и българските земи през XVI и XVII столетия*. София: Държавна печаница, 1930.]
- Sanchez-Stockhammer 2012:** Sanchez-Stockhammer, Christina. “Hybridization in Language.” In Stockhammer, Philipp Wolfgang, ed. *Conceptualizing Cultural Hybridization. A Transdisciplinary Approach*: 133–157. Heidelberg: Springer, 2012.
- Schmitt 2006/2007:** Schmitt, Oliver Jens. “Venezianische Horizonte der Geschichte Südosteuropas: Strukturelemente eines Geschichtsraums in Mittelalter und Früher Neuzeit.” *Südost-Forschungen*, no 65–66 (2006/2007): 87–116.
- Vecheva 1982:** Vecheva, Ekaterina. *Dubrovnik’s Trade with the Bulgarian Lands (16th–18th Centuries)*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 1982. [In Bulgarian: Вечева, Екатерина. *Търговията на Дубровник с българските земи (XVI–XVIII в.)*. София: БАН, 1982.]
- Wharton 1988:** Wharton, Annabel Jane. *Art of Empire: Painting and Architecture of the Byzantine Periphery. A Comparative Study of Four Provinces*. University Park and London: The Pennsylvania State University Press, 1988.

RAYMOND DETREZ, EM. PROF. DR.

Ghent University

 <https://orcid.org/0000-0002-8055-9829>

“A Sketch on the Balkans as a ‘Centre of Peripheries’.” [Original title in Bulgarian:

„Хибридниите Балкани като ‘център на периферии’ – една скица.“]

Cyrillo-Methodian Papers, no 14 (2025): 6–20.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2025.14.6-20>

